

Andrzej Grajewski

Prymasowskie pełnomocnictwa z 1958 roku dla Grodzieńszczyzny

Obrona praw ludzi wierzących na Wschodzie była ważnym imperatywem posługi prymasa Polski kard. Stefana Wyszyńskiego. Jego aktywność na tym polu była możliwa dzięki nadzwyczajnym pełnomocnictwom, jakie otrzymywał od kolejnych papieży. Miał na uwadze dobro wszystkich katolików, ale koncentrował się na pomocy Polakom, którzy po 1945 roku pozostali w Związku Sowieckim. Warto pamiętać, że po zakończeniu II wojny światowej poza granicami państwa polskiego pozostały znaczne części dwóch kościelnych metropolii obrządku łacińskiego: lwowskiej i wileńskiej. W przypadku metropolii lwowskiej, w granicach państwa polskiego pozostała większość diecezji przemyskiej, natomiast z jej pozostałej części oraz z terenów archidiecezji lwowskiej oraz diecezji łuckiej polscy katolicy w zdecydowanej większości musieli wyjechać. Inaczej było w przypadku metropolii wileńskiej. Diecezja łomżyńska prawie w całości pozostała w Polsce, a na terenach archidiecezji wileńskiej oraz diecezji pińskiej pozostało co najmniej pół miliona katolików narodowości polskiej.

Należy dodać, że obszar metropolii wileńskiej został jesienią 1939 roku podzielony pomiędzy dwie sowieckie republiki związkowe – litewską oraz białoruską. Na skutek tego północno-wschodnie dekanaty archidiecezji wileńskiej stały się częścią Białoruskiej Socjalistycznej Republiki Sowieckiej. Miało to znaczące konsekwencje dla sytuacji miejscowych katolików. Władze sowieckiej Białorusi prowadziły bowiem jeszcze bardziej restrykcyjną politykę wyznaniową aniżeli władze sowieckiej Litwy, gdzie funkcjonowały diecezje i urzędowali biskupi. Skutkiem tego była postępująca izolacja duchowieństwa katolickiego w Białorusi, pozbawionego kontaktów zarówno z lokalnym biskupem, jak i ze Stolicą Apostolską.

1. Specjalne pełnomocnictwa

Fundamentalne znaczenia dla posługi prymasa Polski, jaką sprawował wobec diecezji pozostałych poza granicami PRL-u, miały specjalne pełnomocnictwa (*facultates specialissimae*), jakie odziedziczył w 1949 roku po swym poprzedniku kard. Augustie Hlondzie, a które zostały doprecyzowane w czasie audiencji u papieża Piusa XII w kwietniu 1951 roku¹. Prymas wspominał, że były one dwojakiego rodzaju: na piśmie (*in scriptis*) oraz ustne (*viva voce*). Dawały mu uprawnienia wobec całego Kościoła w Polsce oraz jurysdykcję nad katolickimi obrządkami wschodnimi w Polsce². Ksiądz prymas był też „łącznikiem ze Stolicą Apostolską dla księży pracujących za wschodnią granicą Polski”³. Po wizycie w Watykanie i audiencji u Piusa XII uprawnienia prymasa dotyczące katolików obrządku wschodniego zostały uregulowane dekretem Sekretariatu Stanu z 13 czerwca 1957 roku⁴. Nie znamy jednak żadnego dokumentu, który pozwoliłby określić zakres kompetencji kard. Wyszyńskiego jako legata papieskiego dla katolików obrządku łacińskiego na Wschodzie. Brak dokumentacji nie pozwala przesądzić, czy ustne pełnomocnictwa papieskie dotyczące katolików obrządku łacińskiego w ZSRS obejmowały wyłącznie ziemie II Rzeczypospolitej, czy też sięgały dalej⁵. Z notatek prymasa wynika jedynie, że od 1957 roku był on wyposażony przez papieża w specjalne ustne pełnomocnictwa dotyczące m.in. Kościoła w Związku Sowieckim⁶. Istotną rolę w ich realizacji odgrywał nadzór, jaki prymas sprawował nad administracjami apostolskimi w Białymstoku, Drohiczynie nad Bugiem i Lubaczowie, obejmującymi pa-

1 O posłudze kard. Stefana Wyszyńskiego wobec katolików na Wschodzie piszę m.in. w tekście „Życiowe powołanie”. *Posługa Prymasa Polski kardynała Stefana Wyszyńskiego wobec Kościoła katolickiego obrządku łacińskiego na Litwie, Białorusi i Ukrainie w latach 1949-1991*, w: *Kardynał Stefan Wyszyński. Droga życia i posługi pasterskiej*, red. R. Czekalski, Warszawa 2021, s. 389-409.

2 P. Raina, 1978. *Wybór papieża Jana Pawła II. Zapiski Prymasa*, Warszawa 2008, s. 49.

3 P. Skibiński, *Wstęp do tomu pierwszego. Tło historyczne lata 1948-1952*, w: S. Wyszyński, *Pro memoria*, t. I: 1948-1952, Warszawa 2017, s. XXIII.

4 M. Białkowski, *Stefan Wyszyński jako ordynariusz wiernych obrządku ormiańskiego*, w: *Kardynał Stefan Wyszyński Arcybiskup Gnieźnieński i Warszawski, Prymas Polski. W roku beatyfikacji*, red. E.K. Czaczkowska, E. Sukiennik, Warszawa 2021, s. 84-85.

5 J. Żaryn, *Dzieje Kościoła katolickiego w Polsce (1944-1989)*, Warszawa 2003, s. 27.

6 Opisując audiencję u Jana Pawła I z 30 sierpnia 1978 roku, kard. Wyszyński m.in. pisze: „Proszę o konfirmację uprawnień z 1957 r., gdyż moim zdaniem są one jeszcze potrzebne. Papież pyta, czego one dotyczą, ale uświadamia sobie, że mają teksty w Sekretariacie Stanu”, zob. P. Raina, dz. cyt., s. 49.

rafie z archidiecezji wileńskiej, diecezji pińskiej oraz archidiecezji lwowskiej położone w granicach państwa polskiego po 1945 roku.

2. Notatka ks. Aronowicza

Nie znamy jednak szczegółów wykonywania przez kard. Wyszyńskiego jego misji na Wschodzie. Ze względu na inwigilację środowisk kościelnych, prowadzoną przez totalitarny reżim komunistyczny, należało wszelkie tego rodzaju działania utrzymywać w głębokiej tajemnicy, aby nie narażać duchownych pracujących w Związku Sowieckim. W tym kontekście istotne znaczenie ma notatka sporządzona przez ks. Michała Aronowicza, jednego z najbardziej zasłużonych polskich kapłanów na Grodzieńszczyźnie, opisująca okoliczności przekazania mu specjalnych pełnomocnictw prymasowskich w 1958 roku⁷. Dokument znajduje się w zbiorach Polskiego Papieskiego Instytutu Kościelnego w Rzymie. W okresie komunizmu Instytut odgrywał ważną rolę, stanowiąc nie tylko zaplecze dla studiujących w rzymskich uczelniach duchownych, ale był także bezpieczną bazą dla prymasa Polski kard. Stefana Wyszyńskiego i jego następcy kard. Józefa Glempa oraz innych polskich biskupów zatrzymujących się w Wiecznym Mieście⁸. Tutaj ważne dokumenty przechowywał zarówno abp Bronisław Dąbrowski, sekretarz generalny Konferencji Episkopatu Polski, jak i inni biskupi, przede wszystkim metropolita wrocławski kard. Bolesław Kominek. W 1989 roku przebywał tam także bp Tadeusz Kondrusiewicz, wówczas administrator apostolski Mińska dla katolików obrządku łacińskiego w Białorusi. Porządkując to archiwum jesienią 2022 roku, w spuściźnie po abp. Kondrusiewicz, obecnie emerytowanym metropolicie mińsko-mohylewskim, znalazłem kilka interesujących dokumentów, rzucających nowe światło na sposób realizacji

7 Termin Grodzieńszczyzna odnosi się do administracyjnego obwodu grodzkiego w kształcie z 1945 roku, kiedy tworzyło go sześć rejonów byłego obwodu białostockiego, osiem rejonów obwodu baranowickiego oraz jeden obwodu brzeskiego. Odpowiada on obszarowi dzisiejszej diecezji grodzieńskiej, która ma dodatkowo kilkanaście parafii leżących na terenie obwodu baranowickiego i mołodceńskiego, zob. L. Michajlik, *Kościół katolicki na Grodzieńszczyźnie 1939-1956*, Warszawa 2008, s. 175.

8 Historię i znaczenie tego miejsca opisuje jubileuszowe wydawnictwo przygotowane z okazji stulecia Instytutu, zob. *Ku pożytkowi Kościoła w Polsce. Księga jubileuszowa Papieskiego Instytutu Kościelnego Polskiego w Rzymie 1920-2010*, red. J. Kopiec, B. Kośmider, R. Selejda, A. Warso, Rzym 2010.

specjalnych uprawnień papieskich wobec Kościoła w Związku Sowieckim przez kard. Wyszyńskiego.

Jesienią 1989 roku bp Kondrusiewicz pisze w Rzymie pismo do Jana Pawła II, prosząc go o nadanie ks. Michałowi Aronowiczowi, proboszczowi parafii pobernardyńskiej pw. św. Ducha w Grodnie, godności protonotariusza apostolskiego⁹. Osobne pismo podobnej treści dotyczy nominacji ks. prałata Stanisława Kuczyńskiego¹⁰. Biskup Kondrusiewicz zaznacza w nim, że od 1973 roku ks. Kuczyński pełnił funkcję wikariusza generalnego na północną część archidiecezji wileńskiej w Białoruś oraz w diecezji mińskiej i mohylewskiej¹¹. Zaś z odręcznej notatki sporządzonej przez ks. Kuczyńskiego wynika, że wikariuszem generalnym w 1973 roku ustanowił go bp Edward Kisiel, administrator apostolski w Białymstoku¹². Jednak w kontekście realizacji nadzwyczajnych uprawnień wobec katolików na Wschodzie przez kard. Wyszyńskiego szczególnie ciekawe są informacje zawarte w notatce sporządzonej przez ks. Aronowicza. Powstała ona jesienią 1990 roku, kiedy kapłan odgrywał zasadniczą rolę w procesie odbudowy struktur kościelnych w Białorusi¹³.

9 Polski Papieski Instytut Kościelny w Rzymie (dalej PPIK). Materiały i druki obce, Wniosek Biskupa Kondrusiewicza o nominacje protonotariuszy apostolskich na Białorusi, nr I – 492. Dokumenty nie mają paginacji. Pismo bp. Tadeusza Kondrusiewicza do papieża Jana Pawła II w sprawie nominacji ks. Mieczysława Aronowicza, Rzym, 12 października 1989 roku, kopia.

10 PPIK, I-492, Pismo bp. Tadeusza Kondrusiewicza do papieża Jana Pawła II w sprawie nominacji ks. Stanisława Kuczyńskiego, Rzym, 27 października 1989 roku, kopia.

11 Tamże.

12 PPIK, I – 478, Odręczna notatka ks. Stanisława Kuczyńskiego z 17 września 1990 roku.

13 Ks. infułat Michał Aronowicz (1907-1991) był jednym z najbardziej znanych kapłanów katolickich na Grodzieńszczyźnie. W 1939 roku był kapłanem wojskowym. Wyrok zmieniono w 1953 roku, kiedy został zwolniony i mógł wrócić do Grodna, gdzie prowadził duszpasterstwo w kościele pobernardyńskim pw. Znalezienia Krzyża Świętego. W 1958 roku został na mocy uprawnień przekazanych przez kard. Wyszyńskiego tajnym wikariuszem generalnym okręgu grodzieńskiego i obowiązki te pełnił aż do 1991 roku, kiedy Białoruś odzyskała suwerenność. Przez 13 lat (1975-1988) był jedynym księdzem katolickim na Grodzieńszczyźnie, gdzie wówczas mieszkało ok. 50 tys. katolików. W 1988 roku gościł w Grodnie kard. Józefa Glempa, prymasa Polski, który po uroczystościach Millenium Chrztu Rusi otrzymał zgodę władz sowieckich na złożenie wizyty w Białorusi. W 1991 roku otrzymał godność protonotariusza apostolskiego nadaną mu przez Jana Pawła II. Zob. A. Poczobut, *Ks. Michał Aronowicz, w: Zostali na Wschodzie. Słownik inteligencji polskiej w ZSRS 1945-1991*, t.1., Warszawa 2021, s. 45-49.

W piśmie charakteryzującym posługę ks. prałata Aronowicza bp Kondrusiewicz m.in. stwierdza, że po śmierci ks. Antoniego Kuryłłowicza w 1954 roku został on proboszczem w parafii pw. Podwyższenia Krzyża w Grodnie, dziekanem grodzieńskim i wikariuszem generalnym grodzieńskiej części archidiecezji wileńskiej z nominacji abp. Romualda Jałbrzykowskiego rezydującego w Białymstoku. W opinii bp. Kondrusiewicza w pracy kapłańskiej ks. Aronowicz wykazał się „wielką roztropnością i nadzwyczajną gorliwością”, m.in. „niestrudzenie katechizował dzieci i młodzież pomimo zakazów władz świeckich”. Miał także – jako jeden z pierwszych w Białorusi – udzielać sakramentu bierzmowania¹⁴. Biskup Kondrusiewicz przywiózł ze sobą do Rzymu także krótki życiorys napisany własnoręcznie przez ks. Aronowicza w Grodnie jesienią 1990 roku¹⁵. Kapłan przypomina w nim, że na początku II wojny światowej abp Romuald Jałbrzykowski udzielił dziekanom uprawnień wikariusza generalnego¹⁶. Pozwalały one dziekanom na mianowanie czasowych administratorów parafialnych, a także upoważniały do udzielania określonych dyspens od przeszkód małżeńskich¹⁷. Miały one wyjątkowe znaczenie w północno-wschodnich terenach archidiecezji wileńskiej, włączonych dekretem Rady Najwyższej Związku Sowieckiego z 2 listopada 1939 roku do Białoruskiej Socjalistycznej Republiki Sowieckiej (dalej Białoruska SRS) jako region zwany Zachodnią Białorusią¹⁸. Od lipca 1941 roku do końca okupacji niemieckiej część litewska archidiecezji znajdowała się w gestii niemieckiej administracji działającej w Komisariacie Rzeszy Wschód, natomiast białoruska funkcjonowała w ramach wydzielonego Okręgu Generalnego „Białoruś” podlegającego Komisariatowi Rzeszy oraz

- 14 PPIK, I – 492, Pismo bp. Tadeusza Kondrusiewicza do papieża Jana Pawła II w sprawie nominacji ks. Michała Aronowicza, Rzym, 12 października 1989 roku, kopia.
- 15 PPIK, I – 497, Życiorys ks. Michała Aronowicza, Grodno, 17 września 1990 roku, rękopis.
- 16 Uprawnienia specjalne były wydawane przez abp. Romualda Jałbrzykowskiego od połowy września 1939 roku. Początkowo otrzymało je tylko kilku dziekanów, następnie zostały poszerzone 2 października. Wreszcie 9 października uprawnienia wikariuszy generalnych zostały udzielone wszystkim dziekanom. Szczegóły uprawnień abp Jałbrzykowski uregulował pismami z 15 i 23 października 1939 roku. Zob. T. Kasabuła, *Deo et populo – Arcybiskup Romuald Jałbrzykowski, w: Pasterze niezłomni i błogostawieni*, red. A. Proniewski, Białystok 2020, s. 81.
- 17 T. Krahel, *Zarząd części archidiecezji wileńskiej w granicach sowieckiej Białorusi w latach 1939-1991*, w: *Od Vixdum Poloniae unitas do Totus tuus Poloniae populus. Wileńska prowincja kościelna w latach 1925-1992*, red. J. Wasilewski, W.F. Wilczewski, Białystok-Warszawa 2018, s. 32.
- 18 A. Głowacki, *Procedura aneksji przez ZSRR wschodnich ziem Rzeczypospolitej w 1939 r.*, „Dzieje Najnowsze” 1997, t. 29, nr 3, s. 109.

Okręgu „Białoruś” będącego częścią prowincji Prusy Wschodnie. Wszystko to niezwykle utrudniało pracę duszpasterską i powodowało konieczność decentralizacji zarządzania archidiecezją wileńską.

W marcu 1942 roku gestapo aresztowało abp. Jałbrzykowskiego. Jego biskup pomocniczy – abp Mečislovas Reinys – w 1943 roku dokonał korekty nadanych wcześniej dziekanom uprawnień i podzielił teren archidiecezji położony w granicach Białoruskiej SRS na trzy okręgi: ks. Antoni Zienkiewicz otrzymał jurysdykcję w okręgu Głębokie, ks. Hipolit Bojaruniec – w Lidzie, natomiast ks. Antoni Kuryłłowicz – w Grodnie oraz parafiach leżących w Okręgu Białystok¹⁹. O nominacjach abp. Reinysa wspomina także w swym dokumencie ks. Aronowicz. Kierujący każdym okręgiem kapłani mieli szereg uprawnień do prowadzenia bieżącej administracji, a nawet bierzmowania dzieci. Jednak praktycznie nikt z nich nie korzystał, gdyż warunki do wykonywania tej władzy, jak pisze ks. Aronowicz, były trudne²⁰. Abp Jałbrzykowski, po powrocie z zesłania do Wilna w sierpniu 1944 roku, usankcjonował ten podział.

3. Spotkanie na Jasnej Górze

Przełomem dla pracy duszpasterskiej w tej części archidiecezji wileńskiej, która była częścią obwodu grodzieńskiego, było spotkanie, do którego doszło w 1958 roku w Częstochowie. Kardynał Stefan Wyszyński spotkał się tam z ks. Piotrem Bartosiewiczem, zasłużonym duszpasterzem wielokrotnie represjonowanym za swoją pracę duszpasterską²¹. W notatce ks. Aronowicz wymienia jako miejsce ich spotkania Częstochowę, ale z dużą dozą prawdopodobieństwa można sądzić, że faktycznie odbyło się ono w klasztorze jasnogórskim. Zorganizowanie spotkania w klasztorze było znacznie ła-

19 T. Krahel, art. cyt., s. 37, F. Stopniak, *Archidiecezja wileńska w czasie II wojny światowej*, „Studia Teologiczno-Historyczne. Białystok-Drohiczyn-Łomża” 1987-1988, nr 5-6, s. 332-333.

20 PPIK, I – 497, Życiorys ks. Michała Aronowicza, Grodno, 17 września 1990 roku, rękopis.

21 Ks. Piotr Bartosiewicz (1914-1991) – proboszcz w Perpliszczach w archidiecezji wileńskiej. W 1949 roku aresztowany przez NKWD i skazany za działalność antysowiecką na 25 lat łagru. Zwolniony w 1955 roku wrócił do swej parafii, a następnie zaczął pracę w parafii Odelsk w zachodniej Grodzieńszczyźnie. Wielokrotnie szykanowany przez władzę sowiecką pracował tam do końca życia. Przygotował do kapłaństwa m.in. abp. Tadeusza Kondrusiewicza, urodzonego w Odelsku. Zob. R. Dzwonkowski, *Leksykon duchowieństwa polskiego represjonowanego w ZSRS 1939-1988*, Lublin 2003, s. 113-114.

twiejsze aniżeli przygotowanie go w innym miejscu. Jedyłą niedogodnością mogła być obecność osób postronnych. Z pewnością ktoś musiał prymasowi rekomendować osobę ks. Bartoszewicza, ale nie udało mi się tego ustalić. Prawdopodobnie była to osoba związana z Administraturą Apostolską w Białymstoku, która miała najlepsze rozeznanie wśród księży pozostających na Litwie i w Białorusi. Być może był to ks. Emilian Wojtach, który w 1958 roku przeniósł się do Polski i miał kontakt z kurią w Białymstoku. Istotne było to, że ks. Aronowicz znał dobrze ks. Bartoszewicza, gdyż w latach 1954-1955 pracował z nim w parafii w Odelsku zanim nie przeszedł do Grodna, zastępując zmarłego w 1954 roku ks. Kuryłłowicza, dziekana grodzieńskiego²².

Można spróbować ustalić datę tego spotkania. Prymas Wyszyński na Jasnej Górze w 1958 roku przebywał kilkakrotnie w dniach: 19-21 kwietnia, 3-5 maja, 25-27 sierpnia, 2-6 oraz 25-26 września²³. Spotkania z ks. Bartoszewiczem w swych codziennych zapiskach prymas jednak nie odnotowuje. Warto dodać, że zazwyczaj był on bardzo oszczędny w zapisywaniu czegokolwiek, co miało związek z jego kontaktami z duchowieństwem ze Wschodu. Pełnomocnictwa zostały zapewne przekazane ustnie, gdyż nie ma żadnego dokumentu odwołującego się do ich wersji pisemnej.

Z rękopisu ks. Aronowicza wynika, że w trakcie tego spotkania prymas Wyszyński dał ks. Bartoszewiczowi „jurysdykcję i wielkie przywileje na teren ZSRR”. W praktyce jednak miał z nich korzystać tylko ks. Aronowicz. W notatce, w której autor pisze o sobie w trzeciej osobie, czytamy:

Na podstawie tych danych praw ks. Aronowicz dawał dyspensy dotyczące spraw małżeńskich, bierzmował w ukryciu i innym pozwalał bierzmować, naznaczania i przenoszenia księży, gdzie zachodziła potrzeba²⁴.

Dalej zaś pisze, że w 1958 roku ks. Emilian Wojtach, dotychczasowy proboszcz parafii farnej w Grodnie, po wyjeździe do Polski skontaktował się z ks. Adamem Sawickim, wikariuszem kapitulnym i generalnym w Białymstoku²⁵. Uzgodnili wówczas, że ks. Aronowicz będzie dziekanem

22 Biogram ks. Michała Aronowicza w: R. Dzwonkowski, dz. cyt., s. 102-104.

23 S. Wyszyński, *Pro memoria*, t. V: 1958, red. M. Krupecka, Warszawa 2018, s.11-113, 129-133, 247-250, 256-261, 278-280.

24 PPIK, I – 497, dz. cyt.

25 Ks. Emilian Wojtach (1912-1975) – od 1939 roku był wikariuszem, a później proboszczem w parafii pobernardyńskiej w Grodnie. Od czerwca 1954 roku (po śmierci ks. Antoniego Kuryłłowicza) był wikariuszem generalnym na okręg grodzieński. W praktyce z tych

grodzieńskim i przejmie uprawnienia, którymi wcześniej dysponował jego poprzednik, ks. Kuryłłowicz. Ksiądz Aronowicz był tajnym wikariuszem generalnym dla obwodu grodzieńskiego aż do lipca 1989 roku, kiedy Jan Paweł II mianował ks. Kondrusiewicza biskupem i administratorem apostolskim diecezji mińskiej.

Szczególnie ważny w relacji ks. Aronowicza jest fakt, że ks. Bartoszewicz, kapłan archidiecezji wileńskiej, pojechał w sprawie regulacji uprawnień duszpasterskich nie do Wilna, ale do Polski. Tymczasem w 1958 roku w Wilnie rezydował wyświęcony za zgodą Stolicy Apostolskiej bp Julijonas Steponavičius, biskup pomocniczy diecezji poniewieskiej, który w 1957 roku, z woli Piusa XII, został także administratorem części archidiecezji wileńskiej należącej do Związku Sowieckiego²⁶. Po 1956 roku, korzystając z tzw. odwilży w polityce wyznaniowej Moskwy, rozpoczął nawet starania o otwarcie nowych kościołów w leżącej na terenie Białoruskiej SRS części archidiecezji, ale spotkał się z kategorię odmową władz w Mińsku²⁷.

Cytowana notatka ks. Aronowicza dowodzi, że wśród kapłanów pracujących na Białorusi była świadomość, że jurysdykcji nad nimi nie ma biskup urzędujący w Wilnie, ale prymas Polski oraz archidiecezja w Białymstoku. Potwierdzają to dalsze fragmenty rękopisu ks. Aronowicza. Wyraźnie z nich jednak wynika, że kontakty z Białymstokiem były wtórne w stosunku do uprawnień przekazanych na Białoruś przez księdza prymasa i dotyczyły jedynie kwestii organizacyjnych. Warto zauważyć, że udzielając pełnomocnictw dla księży pracujących w Grodnie prymas Wyszyński nie tworzył żadnych nowych rozwiązań, lecz odwoływał się do praktyki, którą na tym terenie wprowadził abp Jałbrzykowski, a więc funkcjonowania dziekanów posiadających nadzwyczajne pełnomocnictwa. Ksiądz prymas interweniuje dopiero w sytuacji, kiedy w czerwcu 1954 roku umiera ks. Kuryłłowicz mianowany w 1945 roku przez abpa Jałbrzykowskiego wikariuszem generalnym na okręg grodzieński w granicach Białoruskiej SRS, a w czerwcu 1955 roku umiera także arcybiskup wileński, wreszcie w 1958 roku w ramach drugiej fali repatriacyjnej wyjeżdża do Polski ks. Wojtach. Nie ma więc nikogo, kto zdecydowałby o dalszych pełnomocnictwach. Być może ks. Aronowicz,

---

uprawnień nie korzystał, gdyż stale znajdował się pod nadzorem sowieckich organów bezpieczeństwa oraz administracji wyznaniowej. W 1958 roku wyjechał do Polski, a jego obowiązki w Grodnie przejął ks. Michał Aronowicz. Zob. T. Krahel, art. cyt., s. 42.

26 I. Mikłaszewicz, *Polityka sowiecka wobec Kościoła katolickiego na Litwie 1944-1965*, Warszawa 2001, s. 142-143.

27 A. Streikus, *Antykościelna polityka władzy sowieckiej na Litwie (1944-1990)*, Kraków 2010, s. 130.

nie mogąc wyjechać do Polski, wysłał tam swego znajomego z Obolska – ks. Bartoszewicza, aby ten w rozmowie z kard. Wyszyńskim sformalizował sprawę jurysdykcji kościelnej na Grodzieńszczyźnie.

Władze sowieckie wiedziały o kontakcie ks. Bartoszewicza z prymasem Polski. Świadczy o tym dokument z archiwum państwowego w Grodnie przywoływany w pracy Edmunda Jarmusika o losach Kościoła katolickiego na Białorusi²⁸. Zapisano w nim jednak inną datę spotkania – 1959 rok. Jego konsekwencje są jednak opisane podobnie jak w rękopisie ks. Aronowicza. Zaznaczono, że księżom pozwolono nawet bierzmować dzieci, co należy do kompetencji lokalnego biskupa. Przystąpienie do sakramentu poprzedzało szczegółowe i długie przygotowanie, tzn. nauka katechizmu, modlitw, udział w nabożeństwach, rozmowy z księdzem²⁹. Sugerować to może, że nie tylko ks. Aronowicz korzystał z przywileju przekazanego ks. Bartoszewiczowi przez księdza prymasa. Istotną okolicznością, w której następują opisane wydarzenia, jest przejściowa liberalizacja polityki wyznaniowej w Związku Sowieckim. W lipcu 1957 roku kard. Wyszyński skierował do duchowieństwa Grodzieńszczyzny *List księdza Prymasa i księży biskupów do Ojca Świętego*, w którym opisywał szczegóły swego pobytu w Watykanie³⁰. Prymasowi w tej historycznej wizycie towarzyszyli biskupi: Michał Klepacz, Zygmunt Choromański i Antoni Baraniak. Na dworcu w Rzymie 8 maja 1957 roku prymas Polski był entuzjastycznie witany przez rzeszę wiernych. 14 maja razem z pozostałymi polskimi biskupami został przyjęty przez Piusa XII, a 18 maja otrzymał od niego kapelusz kardynalski, symbol godności nadanej mu w listopadzie 1952 roku. 13 czerwca zaś został przyjęty przez papieża na pożegnalnej audiencji³¹.

W trakcie tego pobytu kard. Wyszyński otrzymał ustnie od ojca świętego nadzwyczajne pełnomocnictwa dotyczące sytuacji Kościoła w Związku Sowieckim³². W tym kontekście należy widzieć skierowanie przez prymasa specjalnego listu do księży na Grodzieńszczyźnie. Ten teren musiał szczególnie przykuwać jego uwagę, gdyż był największym skupiskiem katolików obrządku łacińskiego żyjących na Białorusi, dodatkowo był odcięty od macierzystej diecezji.

28 E. Jarmusik, *Kościół katolicki na Białorusi 1939-1991 od zniszczenia do odrodzenia*, Kraków 2012, s. 192.

29 Tamże. Autor nie podaje jednak żadnych informacji o dokumencie, z którego przytacza te informacje, jedynie jego sygnaturę w Archiwum Państwowym w Grodnie.

30 E. Jarmusik, dz. cyt., s. 191.

31 E.K. Czaczkowska, *Kardynał Wyszyński. Biografia*, Warszawa 2013, s. 318-319.

32 R. Łatka, *Prymas Stefan Wyszyński w realiach PRL*, Warszawa 2022, s. 84-85.

4. Potrzeba dalszych badań

Znaczenie pełnomocnictw udzielonych przez kard. Wyszyńskiego za pośrednictwem ks. Bartoszewicza było ogromne. Dawały one ks. Aronowiczowi możliwość prowadzenia w miarę normalnego duszpasterstwa, a także przygotowania do bierzmowania kolejnych pokoleń katolików na Grodzieńszczyźnie. Nigdy nie były przez nikogo kwestionowane, a nadała ks. Aronowiczowi przez Jana Pawła II godność protonotariusza apostolskiego była swoistą klamrą spinającą jego duszpasterstwo i sankcjonującą wszystkie wcześniejsze dokonania. Niewątpliwie bez nadzwyczajnych uprawnień, przekazanych w 1958 roku przez prymasa Polski, znacznie trudniej byłoby zachować w dobrej kondycji lokalny Kościół na Białorusi aż do czasów pontyfikatu Jana Pawła II.

Działania kard. Wyszyńskiego na rzecz pomocy katolikom żyjącym w Związku Sowieckim są najmniej znaną częścią jego aktywności duszpasterskiej. Wynika to z tajnego charakteru tych działań, najczęściej prowadzonych w trakcie spotkań w cztery oczy z duchownymi, którym udało się do Polski przyjechać z obszaru Związku Sowieckiego. Ksiądz prymas nie prowadził w kraju dokumentacji tych spotkań. Unikał na ten temat nawet zapisków w swych codziennych notatkach *Pro memoria*.

Publikowany dokument jest ciekawym przyczynkiem do zbadania dziejów duszpasterstwa na terenie sowieckiej Białorusi. Potwierdza profetyczną wręcz rolę posługi kard. Wyszyńskiego wobec Kościoła katolickiego na Wschodzie. Nie wynikała ona z jego formalnych obowiązków, lecz z dobrego rozeznania sytuacji oraz duszpasterskiej troski o pomoc tym, którzy znikąd wówczas pomocy otrzymać nie mogli. Prymas Polski przez swoje działanie stał się faktycznym protektorem oraz orędownikiem katolików z byłych terenów II Rzeczypospolitej na forum Stolicy Apostolskiej. Świadomość jego dokonań w tym obszarze ciągle nie jest powszechna. Warto więc, aby kolejne badania prowadzone w Apostolskim Archiwum w Watykanie oraz w archiwach kościelnych i państwowych m.in. na Litwie, Białorusi i Ukrainie uzupełniły ten obraz o dalsze fakty i szczegóły, co może mieć znaczenie zarówno w kontekście szerzenia kultu błogosławionego prymasa Polski, jak również w trakcie starań o jego kanonizację.

Bibliografia

Źródła archiwalne

Polski Papieski Instytut Kościelny w Rzymie. Materiały i druki obce, nr I-492, I-497.

Opracowania i źródła drukowane

- Białkowski M., *Stefan Wyszyński jako ordynariusz wiernych obrządku ormiańskiego, w: Kardynał Stefan Wyszyński Arcybiskup Gnieźnieński i Warszawski, Prymas Polski. W roku beatyfikacji*, red. E.K. Czaczkowska, E. Sukiennik, Warszawa 2021.
- Czaczkowska E.K., *Kardynał Wyszyński, Biografia*, Warszawa 2013.
- Dzwonkowski R., *Leksykon duchowieństwa polskiego represjonowanego w ZSRS 1939-1988*, Lublin 2003.
- Głowacki A., *Procedura aneksji przez ZSRR wschodnich ziem Rzeczypospolitej w 1939 r.*, „Dzieje Najnowsze” 1997, t. 29, nr 3.
- Grajewski A., „Życiowe powołanie”. *Posługa Prymasa Polski kardynała Stefana Wyszyńskiego wobec Kościoła katolickiego obrządku łacińskiego na Litwie, Białorusi i Ukrainie w latach 1949-1991*, w: *Kardynał Stefan Wyszyński. Droga życia i posługi pasterskiej*, red. R. Czekalski, Warszawa 2021.
- Jarmusik E., *Kościół katolicki na Białorusi 1939-1991 od zniszczenia do odrodzenia*, Kraków 2012.
- Kasabuła T., *Deo et populo – Arcybiskup Romuald Jałbrzykowski*, w: *Pasterze niezłomni i błogosławieni*, red. A. Proniewski, Białystok 2020.
- Krahel T., *Zarząd części archidiecezji wileńskiej w granicach sowieckiej Białorusi w latach 1939-1991*, w: *Od Vixdum Poloniae unitas do Totus tuus Poloniae populus. Wileńska prowincja kościelna w latach 1925-1992. Studia i materiały*, red. J. Wasilewski, W.F. Wilczewski, Białystok-Warszawa 2018.
- Ku pożytkowi Kościoła w Polsce. Księga jubileuszowa Papieskiego Instytutu Kościelnego Polskiego w Rzymie 1920-2010*, red. J. Kopiec, B. Kośmider, R. Selejda, A. Warso, Rzym 2010.
- Łatka R., *Prymas Stefan Wyszyński w realiach PRL*, Warszawa 2022.
- Michalik L., *Kościół katolicki na Grodzieńszczyźnie 1939-1956*, Warszawa 2008.
- Mikłaszewicz I., *Polityka sowiecka wobec Kościoła katolickiego na Litwie 1944-1965*, Warszawa 2001.
- Poczobut A., *Ks. Michał Aronowicz*, w: *Zostali na Wschodzie. Słownik inteligencji polskiej w ZSRS 1945-1991*, t.1, Warszawa 2021.
- Raina P., 1978. *Wybór papieża Jana Pawła II. Zapiski Prymasa*, Warszawa 2008.
- Skibiński P., *Wstęp do tomu pierwszego. Tło historyczne lata 1948-1952*, w: S. Wyszyński, *Pro memoria*, t. I: 1948-1952, red. P. Skibiński, Warszawa 2017.
- Stopniak F., *Archidiecezja wileńska w czasie II wojny światowej*, „Studia Teologiczno-Historyczne. Białystok-Drohiczyń-Łomża” 1987-1988, nr 5-6.
- Streikus A., *Antykościelna polityka władzy sowieckiej na Litwie (1944-1990)*, Kraków 2010.
- Wyszyński S., *Pro memoria*, t. V: 1958, red. M. Krupecka, Warszawa 2018.
- Żaryn J., *Dzieje Kościoła katolickiego w Polsce (1944-1989)*, Warszawa 2003.

Streszczenie

Obrona praw ludzi wierzących na Wschodzie była ważnym imperatywem posługi prymasa Polski kard. Stefana Wyszyńskiego. Jego aktywność na tym polu była możliwa dzięki nadzwyczajnym pełnomocnictwom, jakie otrzymywał od kolejnych papieży. Nie znamy jednak szczegółów wykonywania przez kard. Wyszyńskiego jego misji na Wschodzie. W tym kontekście istotne znaczenie ma notatka sporządzona przez ks. Michała Aronowicza z Grodna na Białorusi, która opisuje okoliczności przekazania mu specjalnych pełnomocnictw prymasowskich w 1958 roku. Dokument znajduje się w archiwum Polskiego Papieskiego Instytut Kościelny w Rzymie.

Słowa kluczowe

prymas Polski kard. Stefan Wyszyński, ks. infułat Michał Aronowicz, abp Tadeusz Kondrusiewicz, obwód grodzieński Białoruskiej Socjalistycznej Republiki Sowieckiej, Kościół katolicki w Białorusi

Abstract

Defending the rights of believers in the East was an essential imperative of the ministry of Primate of Poland Cardinal Stefan Wyszyński. His activity in this direction was possible thanks to the extraordinary powers he received from successive popes. We do not know the details of Cardinal Wyszyński's execution of his mission in the East. However, important in this context is a note drawn up by priest Michał Aronowicz from Grodno in Belarus, describing the circumstances of the handing over the unique primate's powers to him in 1958. The document is held in the Polish Pontifical Church Institute in Rome archives.

Keywords

primate of Poland card. Stefan Wyszyński, fr. Michał Aronowicz, Archbishop Tadeusz Kondrusiewicz, Grodno region of the Byelorussian Socialist Soviet Republic, Catholic Church in Belarus